

KIS-805 – Saviad ar vrezhonegerion hiziv

(GE da RLN – 29 10 03)

N'eo ket hep fent e lennan e veze rebechet da retorikerion ar 15^t kantved “parler latin en français¹”, pa ouzer e rebecher da Roparz HEMON ha dimp “komz galleg e brezhoneg”. Evit ur sell anistorek ez eus spesadoù naturel eus an idiomoù, amparet ur wech da vat ha kloz war o c’hempouez strukturel — ar yezhoù istorel o vezañ dre ret euzhadennoù enepnatur ; a-hed ar wech e ’m eus klevet difennerion an idiomoù lec’hel o tisprizout ar galleg, “yezh fabriket”, “fabriket gant ar vourc’hizion” a ouzhpenn ar gleizelourion en o zouez.

Gwall zisheñvel eo an amveziadoù istorel eus dispakadurioù ketep ar galleg hag ar brezhoneg evel yezhoù gwirion. A-du gant ar galleg e oa war un dro ezhommoù politikel hag armerzhel hag ar c’hoant krouiñ. A-du gant ar brezhoneg ez eo anat ar c’hoant krouiñ, met ne weler ket mat penaos e c’hoarife ezhommoù politikel hag armerzhel. Lakaet er-maez an nebeut tud damantus d’ur wir yezh, penaos dezrannañ e termenoù a amveziadoù istorel an devoud kevredadel niverek ez eo an turmud hevelebour breizhek ? Ned eo displegadus na dre un ezhomm politikel pe armerzhel na dre ur c’hoant krouiñ. Hep mar, ur c’hoant ez eus, o tizhout un dregantad uhel a Vreizhiz, ur c’hoant berrdermen avat, o kavout leuniadur gant un askenderc’hañ bac’h. Ha re wan e ve, pe re verrwel evit bukañ en tu-hont d’ar pezh a zo pe a zo bet ? E-keñver ar c’hoant dispis-se, petra d’ober evit ma turc’hafe ouzh ar seveniñ ? Roparz HEMON, goude kemer hent ar seveniñ er bloavezhioù ugent, a c’houlenne ivez : petra d’ober ? Er bloavezhioù tregont e kredas bezañ kavet un disentez : “mont d’ar bobl” dre al levrioù bugale, dre *Kannadig Gwalarn*, dre ar “brezhoneg eeun”. Hag an disentez-se he devoe levezon war “ar bobl” ? Hag an disoc’h anezhi ne voe ket kentoc’h mirout ouzh Roparz HEMON a genderc’hel gant hent ar seveniñ ? Ha ne voe ket an askenderc’hañ o kreskiñ

¹ Sl. A. J. GREIMAS, T. M. KEANE, *Dict. du moyen français*, Larousse, 1992, p. XIV.

diwar goust an hontkenderc'hañ en obererezh *Gwalarn* adalek 1930 ? Atersoù nad int ket akademek pa emaint e goueled an atersoù a c'hellomp ober hiziv e sigur *Aber*. An dezranner (er ster a roe dispac'herion ar bloavezhioù 1960-1970 da *analysteur*) eo *Aber* eus saviad ar vrezhonegerion gempred : da belec'h ez eomp ? Mar gouzomp a belec'h e teuomp (ha war ar poent-mañ ez eo fraezh *Aber* pa gomz eus Roparz HEMON, MALMANCHE, h.a.), pe zremmwel zo dirazomp ? Roparz HEMON er bloavezhioù ugent a grede e savidigezh ur vro dre al lennegezh² : sevel ar vro enta ne oa ket evitañ ur pal eeun, evel ma oa da skouer evit tud *Breiz Atao*, met ur pal ameeun, un dremmwel, lavaromp mat : un dremmwel goull ; ur goull hemañ a voe lañsus d'an hontkenderc'hañ : un iziunad brogar oa hep mar ar gredenn e savidigezh ar vro dre al lennegezh, en devoud e oa an dro da gemer hent ar c'hrouiñ ; hogen, goude 1930, kollet ar gredenn, e taolas Roparz HEMON ar babig gant dour ar gibellad, ne gredas mui nemet e salvidigezh ar yezh dre ar mediaoù (seurt diskrog a aesa kompren ne ouezas barn darvoudoù an eil Brezel bed estreget e kement ma oant mat pe fall evit ar brezhoneg ; an damant d'ar yezh a stanke e zremmwel — J.-L. MARION a lavar un dra bennak heñvel a-zivout an arrizh o lugañ hag o leuniañ ar sell³).

Ar roll dezranner a anavezan da *Aber*, e anaout a rafed kenkoulz all da *Preder*, met *Aber* o vezañ lennegel, eur douget da arloañ outi an atersoù a saver en dro da *Gwalarn*. Ne biaouer ket, pell diouzh eno, an holl frouezh eus obererezh *Gwalarn* na kennebeut all eus dehentadur ESB a voe un astenn anezhañ. Etre traoù all, emamp hiziv e tro da zodennañ ar goull bet digloret bennozh da *Gwalarn* er bloavezhioù ugent — hag e zodennañ n'eo mui evel deberzh, met evel retvez : anaout ez eo dezv ar c'hrouiñ amplegañ ar goull. An dremmwel goull a oa dirazañ evel dirak pep barzh, Roparz HEMON en gwardas dre nac'h kemer perzh en ober politikel. Koulskoude, hevelep anengouestl, hag eñ n'en ambrede ket evel un dibab kaderezhel hep mui, un arvez ardreugat eus an hent etrezek pal an ober politikel : sevel ur vro ? Daoust ma haere labourat “evit ar pezh a zo kant gwech talvoudusoc'h, kant

² Sl. “« Gwalarn » e Breizh” (*Gwalarn*, 1927), in *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh*, eil emb., Al Liamm, 1972, pp. 188 hh. (pp. 198 hh. en emb. kentañ, 1931).

³ Sl. KIS-565, La-11, p. 425 pergen.

gwech santeloc'h eget Breizh, evit ar wirionez⁴”, eleze emzerc'hel a-dal d'an dremmwel goulo ez eo dre ret pep trehont hag ar wirionez, e riklas a-benn ar fin “a-ziwar an dachenn lennegel war an dachenn gevredigezhel⁵”: evit Breizh da gentañ penn ez emgavas o labourat ; an ober lennegel evel m'en intende pa save *Gwalarn*, eleze ar c'hrouiñ rezidek, a dremene dindan askell an damantoù kevredigezhel, eleze politikel. Evel just, ne baouezas ket *Gwalarn* a vezañ ur gelaouenn lennegel, hag enni e kleved mouezhioù diles tud en o rezid, mouezh Roparz HEMON da gentañ, met kemmet oa ar reteradur : prederiet e vezed da bourchas danvez d'ar brezhoneg ha brezhoneg da Vreizhiz ; d'ar gwellañ, dastum danvez bonveziadoù — met mard eo diziouerus ar bonveziadoù d'an hontkenderc'hañ ned int nepred nemet askenderc'hadoù. “Riklañ” eo an termen arveret gant Roparz HEMON da verkañ ar c'hwelad c'hoarvezet gant *Gwalarn* e dibenn ar bloavezhioù ugent : “riklet” oa ar barzh en dachenn bolitikel... Derou an drama eo a dorras e vuhez.

Avantur ESB a loc'has diwar ar poent ma oa echuet avantur *Gwalarn*. Savet e voe ESB evit diraez pal politikel savidigezh ur vro ; da zremmwel dezhañ ez anaveze finvezioù boutin ar sevenadurezh o ren, dispis a-walc'h evit bastañ da iziunadoù speredel an holl, andoueaded ha kristenion. E kalon ar pal politikel edo ensammet pal *Gwalarn* : kemer ar brezhoneg evel araez da sevel ar vro ; da heul, diorren ar brezhoneg hervez ar gefridi debarzhet dezhañ. Diwar ar goulun eeun ha resis-se e voe frammet un adeilad, louerele dre an dud a roe korf dezhañ, kefredel dre an dodennañ pervezh ha diastal eus an tennderioù a anade ken e diabarzh ar framm, ken etre ar framm hag an diavaez. Emouestladur muiiek an izili a roas tro dezho da intent o obererezh evel ur c'henderc'hañ hag o gwriziennadur er framm evel ur saviad kenderc'hañ. Dre zezrannañ ken ar c'healioù degouezhet ganto a-ziwar lerc'h o diaraogerion, eus an emsav broadelour pergen, ken ar c'healioù meret gant an “emsavioù” all kempred, sokialour da gentañ, e teujont da intent o labour evel ur c'henderc'hañ saviadoù ha kealiadoù *digent*, eleze evel hontken-

⁴ “Breizh hag ar bed” (*Breizh Atao*, 1923) in *Ur Breizhad...*, 1972, p. 29 (1931, pp. 29-30).

⁵ “Gwalarn 1930” (*Gwalarn*, 1929) in *Ur Breizhad...*, 1972, p. 248 (1931, p. 260).

derc'hañ⁶. O saviad a hontkenderc'herion o degasas a-nebeudoù da vuhezañ ar goull⁷ — buhezañ na oa ket anezhañ nac'hañ ar beziat, met dodañ e ranker evit krouiñ an digent treiñ kein d'ar beziat, e se emgavout a-dal d'ar goull. Merket e voe buan ne glote ket o arver eus keal ar *goull* gant an arver eus keal ar *vide* a veze diouzh ar c'hiz neuze⁸ : kemm zo da lakaat etre ar goull dibenn sevenadur o riklañ d'an nihil hag ar goull derou ampleget gant pep krouiñ.

Er par-se emañ hon saviad dimp holl brezhonegerion hiziv. Lavaret 'm eus e c'hoari *Aber* roll un “dezzanner”, setu perak. Hir amzer a vez ezhomm evit anaout degasadennoù nep ober krouiñ : c'hwegont vloaz goude fin *Gwalarn* e talc'homp d'he dizoleiñ, pezh a ran c'hoazh el lizher-mañ dre zigej ar ster he devoe eskoridigezh ar goull. Dizoleiñ, emezon, gant spizañ ster dibarek ar verb-se en degouezh : dizoleiñ frouezh ar c'hrouiñ a reer dre ur c'hrouiñ nevez ; e-doug ar pergont bloavezh abaoe derou SADED, en hil bet goustennet gant *Gwalarn*, hon eus dalc'het da hontkenderc'hañ — sevel ul levr skol a Jedoniezh da skouer zo hontkenderc'hañ, n'eo ket dre zanvez ar c'hentelioù, askenderc'hadoù glan eo ar re-mañ, met dre ar selledoù digent enkorfet en nevezc'herioù brezhonek, anezho kement all a gammedoù en tu-hont hag a zanvez bonveziadoù⁹. Saviad *Aber* zo arbennik dre benn ma 'z eo lennegel. Eeunoc'h ez adskoulm gant embregadenn *Gwalarn*. An aters d'ober eo ha loc'hañ a ra diwar lañs ur feiz kent aet da get pe diwar vount ur

⁶ Sl. “Pevar stael an dispac'h”, *Emsav* 40, Ebrel 1970, pp. 113-135 ; “Divrazadur kudenn an darempredoù gant ar sokialouriezh”, *Emsav* 41, Mae 1970, pp. 143-153.

⁷ Keal ar goull a zeuas e-kreiz breutadurioù izili ESB e 1975 e rezh mennoz nac'hek ar “goull broadel” : “Ar sevenadurioù a varv ne c'hellont gwelout nemet ar marv tro-dro dezho. O goull broadel zo ur goull istorel, amplegad anspirus da amparadur broadoù nevez, met amplegad diziouerus”, *Emsav* 101, Mae 1975, p. 156. Tamm ha tamm e voe donaat sellad ar goull evel amplegad : “« displegañ » an Emsav dre ar goull broadel”, *Emsav* 108, Kerzu 1975, p. 429 hag, a-benn ar fin, savlec'hiet ar c'heal er-maez eus ar par broadel ha digejet ar c'heñverioù etre goull ha hontkenderc'hañ, sl. *Emsav* 110, C'hwevrer 1976, pp. 72-73.

⁸ Sl. Gilles LIPOVETSKY, *L'ère du vide — Essais sur l'individualisme contemporain*, Gallimard, Les Essais CCXXV, 1983.

⁹ [RLN da GE – 10 12 03] Hervez YBAN, ar stlennegourion alaman o deus merzhet al lañsus e vez d'ar c'hrouiñ en o diskiblezh ar savidigezh eus hanc'herioù alamanek, ar pezh nad eo ket gwir pa dreuzplaker termenoù diwar an amerikaneg.

feiz na lavar ket he anv — nad eo ket evit lavarout he anv dre m'emañ a-dal da c'houllo un derou. Gant gerioù all, hag *Aber* a yelo hebiou d'ar fontigell m'eo sanket an holl gelaouennoù brezhonek a welomp oc'h askenderc'hañ evit askenderc'hañ, o krakvevañ betek ar mig diwar ar sabr hevelebour ? Un hangren nevez a dregern e pajennoù 'zo. Evit an ampoent e pourchas ar gelaouenn danvez bonveziadoù dreist-holl, pezh a vez yaek bepred — ha padout a ra, pezh a zo un amplegad all eus ar c'hrouiñ. Hogen n'emañ e galloud den divizout krouiñ : an avel a c'hwezh e-lec'h ma kar. Krouiñ avat zo evel an tan : ur wech c'hwezhzet en ur poent e tenn da enaouiñ e poentoù amezek.

(AAB da GE – 12 11 03)

Er p. 113, n. 61 a-zioc'h¹⁰, e rez gant *mestraouer*. E GEVER. eo bet dilezet ar stumm-se e gounid *mestrour*¹¹, a gemer brav e lec'h e-kichen *treizhour* ha dreist-holl *pennour* (? *mestrour* ← *mestr* + *gour*).

(GE da AAB – 19 11 03)

Ne gaver keveleboù da Br. *mestrour* nag e kembraeg, nag e kerneveg. ERNAULT avat a veneg *mestran*¹². Un deverad eeun diwar ar verb-se eo enta *mestrour*.

An dave a rez d'ur pennad gant Yann EZEL evit soliañ ar furn *mestrour* en deus va lakaet da addigeriñ bloavezhiad 1967 *Al Liamm*. Evel ma lavaren dit, on bet souezhet gant daou dra : live dereat ar yezh en un darn vat eus ar pennadoù, brogarouriezh an aozerion. Evit a sell ar poent kentañ, edo an holl o ren o labour e yezh *Gwalarn*, n'eo ket dre un dibab ideologek, met dre fealded moarvat ha dreist-holl peogwir ne oa hent all gwelloc'h. Div strishadenn koulskoude : ar fazioù yezhadur ha skrivadur o paotaat, pezh na

¹⁰ Sl. KIS-801 – E sigur un nebeut termennoù heidegerek, La-16, pp. 98-139.

¹¹ Sl. Yann EZEL, “Lec'hioù Breizh — Douarnenez”, *Al Liamm*, niv. 123, Gouhere-Eost 1967, pp. 307-347 : “Ouzhpenn-se, martoloded Ploare ne oa ket re a vestrourien en o zouez” (p. 347, l. +4).

¹² Sl. “MESTRAN v. diriger. GERIadurig Ernault. **mestra** (inf.)”, GIBR., p. 1921.

vije ket bet gouzañvet gant embannerezh *Gwalarn* ; amparfalded an aozerion pa 'z aent war dachennoù chomet didrev war lerc'h *Gwalarn*. Kement-se ne vire ket ar wellañ skrivagnerion a sellout o brezhoneg evel ur yezh deuet d'he ment na oa mui tra da gemmañ enni — hevelep meno oa en egin gant Roparz HEMON e 1930 endeo, hag a yeas en e varr e 1936-1938 e stumm un eneberezh feuls ouzh an argeziad kentañ da beurunvaniñ an doare skrivañ. An eil poent, ar vrogarouriezh oa evit an holl amplegad ar yezh : hep Breizh, brezhoneg ebet ! Arm daoudroc'h ar vrogarouriezh avat : poell bezañ an Emsav ha simant an emsaverion diouzh un tu, diouzh an tu all tech da ziren ar yezh d'ur banniel ha glud o sonnañ ar yezherezh. E 1967 edo war zinerzhañ al lañs kemeret gant ar brezhoneg e hanterenn gentañ ar c'hantved, ha pezh na oa c'hoazh nemet gwanoù ur yezh yac'h a zeraoue treiñ e nammoù drastus. Er bloavezhioù c'hwegont e tenne ar skrivagnerion o sabr eus an tremened valleek-gwalarnek ; hiziv ez astennont o sunerioù betek bruzun an diwezhañ teodyezhoù : evito eo tavantegezh ha linkradur al lavar arouezioù a zilested, ezvezañs an devezout azon a hevelepted. Ur meni integrouriezh zo o vougañ rouedad ar brezhonegerezh.

Seul bouezusoc'h a se eo reiñ da anaout an hent hon eus digoret e-doug ar pemont vloaz tremen ; hag eñ bihanniverek bepred, ez eo koulskoude an hent a gemeras Frañs e derou an 20^t kantved dre zisrannañ an Iliz diouzh ar Stad ; disrann hon eus ni kaset betek ar wrizienn dre verkañ dizalc'hted groñs an nit diouzh an niñv, intentomp : dizalc'hted ar yezherezh evel lec'h a lavar, eleze a rezid, dezhañ e wirioù hag e zleadoù, ur foz antreuzadus — un esaou a annevid — etrezo ha gwirioù ha dleadoù nep keodedourelezh, beziat pe erveziat.

E se e lavaran ez eo *Aber* an “deZRanner” evit ar vrezhonegerion hiziv. Rak al lennegezh eo an dachenn end-eeun ma 'z eo ar yezherezh lec'h a rezid. Den ne c'hell lakaat sol, pal na treug war ur skrivagner. Eñ eo a ampar ar sol, ar pal hag an treug evit pep hini eus e oberoù, o c'houzout ervat n'eus eno nemet sigurioù, ur meni chafotaj da vezañ distrollet ur wech echu al labour. Degreriañ ar pezh a zo pe a zo bet a-raok pe e lec'h all zo danzen ur sol. Ar pal avat a zifluk eus donderioù teñval an arzour. Evit an treug a zizoloer peurliesañ goude taol.

(LM ha GE – 18-24 11 03)

[LM – 18 11 03] Kevret un teul bet kaset d’ar skolioù a-berzh *Haras National de Hennebont* [amañ dindan un nebeut arroudoù eus an teul] :

“Agorvanoù kelowin Bro an Oriant. Doereoù Ewid ar Kelennerien. [...] Agorvan anaoudegezh ar Greva Stad an Henbont. [...] Livewioù 2 ha 3. [...] Amkaniadoù : Anaoud ar c’heseg hag o aeread ged an den. [...] Divoudoù an abadennoù. [...] Emarver ged ar marc’h. [...] Amwestad kentel tro dro ar Greva. [...] An danvezioù kenniget a g’heller dilenn ecel ma arer ha meur a amwestad a g’hellet aosin.”

[GE – 24 11 03] Un harlikin eo an trakt-se, meskad morvannaoueg, gwenedeg, amprestoù digant *Preder*, plakadurioù kembraek, elfennoù anhenndet ha fazioù gros. Bezet pe vezet, an un falsvarch a ra an aozer hag an henvoazelourion : c’hwitañ war ar goullo, treiñ kein d’ar pezh a zo, ya, met gervel tasmantoù da stankañ an dremmwel.

Un dra n’hon eus ket pouezet warnañ a-walc’h, hon eus kammveizet zoken, eo ar geodedourezh. Ha ni hêred da Roparz HEMON, dre un dehentadur a-c’hin d’e hini avat, n’hon eus gallet gwelout, er-maez eus al labour krouiñ, nemet ar politikerezh hag ar politikerezh evel embreg ar galloud. Roparz HEMON, en derou, a venne emzerc’hel pell diouzh ar politikerezh, o haeriñ e spirfe ar c’hrouiñ lennegel evit diraez ar pal o doa kemeret a du ’rall ar bolitikerion, eleze krouiñ ur vro ; en un eil lankad e tostaas d’an ober politikel, met hepken dre glask brezhonekaat ar gevredigezh. Kroget hon eus ni gant un ober a oa dezhañ da bal frammañ ur galloud politikel e sell da grouiñ ur vro vrezhonek — galloud o tisoc’h diouzh un daelerezh dispac’hel a c’hourzhtrofe ar Stad c’hall — ni ivez oa o stankañ an dremmwel gant tasmantoù. Evit Roparz HEMON, en eneb, ne c’halle ar galloud politikel nemet diglorañ dre red an darvoudoù, evel un ouzhpennad, un ec’hanadenn dibouez goude holl, diouzh dialusk ur gevredigezh dihunet ha brezhonekaet, houmañ o vezañ e bal gwirion.

Ar fazi damkanel a raemp ni eo na welout a-dal d’ar c’hrouiñ, d’an nit, nemet ar galloud politikel, na welout ez eo ar galloud un arvez hepken, pell a vezañ an hini diazez, eus ar pezh hon eus anvet an niñv. Kevenebet ’m eus niñv ha nit, en ur bleidiñ dreist-holl gant hemañ diwezhañ. Ne ve ket diezhomm spizañ doareoù ar c’hevenebadur. Merkomp da gentañ izilded an

nit : arskarek eo dre anien ha, gwander all, hiniennel e vez peurliesañ ; met gwan brasañ an nit, doare retvezek anezhañ koulskoude, eo deraouiñ gant treiñ kein d’ar beziat, hep bezañ asur nepred d’ober berzh : gwech e ra tro vat ha reiñ un derou nevez d’ar werc’helezh, gwech e ra tro wenn ha lammat diremed e-maez ar werc’helezh hep krouiñ netra. Aozet an trakt war ar c’hezeg en deus troet kein da bep yezh veziat (daoust ha dieub n’eo ket an hini a grou ?), neoazh en harlikin o tisoc’h gantañ ne spurmanter nemet bruzun o chom er stad a vruzun na zigoront war netra : terriñ a ra e mil doare ar yezh degouezhet betek ennañ goude kantvedadoù adeiladerezh, hogen meneziad an torradurioù ne wilioud ket na pa ve diwar ul logodenn. An niñv, en eneb, zo kendalc’hek dre anien, amplegañ a ra al lieselezh — ne oufen lavarout gwell eget pezh a skrive Hannah ARENDT¹³ : “niñvañ a ampleg unelezh pep den ha lieselezh an denion”. Mar dedalvezomp an erganad-se d’ar yezh : ar yezh zo piaou al lieselezh hag ar yezher a zle kemplegañ d’he furm — e zlead eo evel niñviad, eleze evel keodedour ; evel nidiad, e tigor hentoù nevez dre ar yezh, peurliesañ en ur gemplegañ d’he furm (sevel a c’haller ur barzhoneg diles hep terriñ reolennoù ar c’hramadeg !) ; kemplegañ d’ar furm avat ne gondaon ket da vezañ bac’het er furmoù a zo : perzh an nidiad eo krouiñ furmoù digent en tu-hont d’ar furmoù a zo — d’an niñviaded, d’al lieselezh, da zegemer (pe get) ar furmoù nevez ha d’o gougevaniñ ouzh ar furmoù kent (e se, ez a al lavar nevez a eztaol an hinienn da biau al lieselezh, a dra an nidiad da c’hlad an niñviad). Merkomp an diac’hinad : mard eo den louet an den evel nidiad, ez eo den diazez an den evel niñviad (den al lieselezh, ar c’heodedour), derou ha dibenn pep imram krouiñ, an hini a labour an nidiad evitañ. Ouzh kement-se e oa emouiziek Roparz HEMON : barzh oa a dra sur hag edo, evel barzh, o c’henel lennegezh vrezhonek e gantved ; met ivez, pezh na weler ket peurliesañ, keodedour e oa, den al lieselezh : e zlead keodedour a rae o kemplegañ da furm ar yezh — ha seul spisweloc’h oa eus e berzh ma oa al lieselezh vrezhonek unan c’halloudel ha, diouzh an tu all, ma edo furm ar yezh o paouez bezañ diferet hag o chom dianav d’ar pep muiañ eus ar vrezhonegerion : dre ren ur vuhez keodedour e-keñver ar yezh e kentrad ur geodedourezh vrezhonek ; aze emañ al lec’h dieil en deus en istor : bezañ nidiad brezhonek oa evitañ bezañ niñviad brezhonek war un dro ; nidiaded all a oa bet, KALLOC’H da skouer, na raent ket argraf eus ar geodedourezh (estren an eil d’egile an nidiad KALLOC’H

¹³ Sl. La-15, pp. 107-114.

hag an niñviad CALLOCH) ; niñviaded all a oa, MORDREL da skouer, a vuke d'ul lieselezh vrezhon, nemet en he sellent evel bezant endeo, anezhi arreadur ul lieselezh tremenet, heklev da lieselezhioù estren, hag ez ezkaelent dre ret an nit p'en dije an nit ampleget treiñ kein dezhi. Roparz HEMON an hini kentañ a lakaas da ziwanañ, a zehouelas dre an nit, ul lieselezh vrezhonek — houmañ eo a vez bezant hiziv bepred er brezhonegoù klevet ha lennet (war drakt *Epre An Henbont* zoken !), en desped d'ar mekadurioù graet ouzh ar yezh gant tud n'o deus skiant nag eus al lieselezh, nag eus ar geodedourezh, seul gent a se eus an nit.

Notomp diwar vont : n'eo ket direbech moarvat ar brezhoneg arveret e *Preder*. Met strivet hon eus a-viskoazh da gemplegañ da furm ar yezh evel ma voe diferet araozomp : aketus omp da heuliañ reolennoù ar c'hevreadur, ken kevreadur ar frazenn, ken kevreadur diabarzh ar gerioù ; hep bezañ dodennet betek henn hon fealded da zisentezioù hon diaraogerion evel pennaenn a geodedourezh, hon eus bepred labouret e sell d'al lieselezh, na pa chom houmañ galloudel c'hoazh evit ul lod mat. A se, emamp e gwir da varn aozerion skridoù evel *Agorvanoù kelowin...* ha da damall an digemplegañ a reont da furm ar yezh hag o diouer a skiant ar geodedourezh.

Notomp c'hoazh : ar geodedourezh eo a zoug ar galloud ha n'eo ket ar gin. Bezañs ur geodedourezh vrezhonek zo un dañjer evit ar galloud beziat — piaouerion hemañ en goar. Alese ar stourmadoù feuls renet ouzh Roparz HEMON abaoe un nebeut bloavezhioù. Nepred ne voe ken stank e Frañs, betek bezañ lu, ar galvoù d'ar *citoyenneté* ; evel pa vije ur galloud brallus o klask distreiñ d'e ziazez evit e suraat. E sigur kement-mañ, ar rebech graet nevez 'zo gant ur poliser da unan eus an dud bet harzet e Gwengamp : “Emañ ar galleg en argoll dre ar bed ha c'hwi zo oc'h enebiñ outañ !”

(RLN – 10-22 12 03)

MORDREL enket da zibab etre nit ha broadelezh ? Met daoust ha n'o doa ket MORDREL hag an Eilemsaviz all graet un taol nit ivez goude ar Brezel bed kentañ dre stagañ da zezrannañ stad an traoù e Breizh hep an disterañ damant da Vro-C'hall, ar pezh na oa ket bet gwelet abaoe ur milved koulz lavarout ? Ar c'hammedoù kentañ zo bet graet aze, a gav din, war-du ur geodedourezh nevez. Aotreet eur da soñjal ez eo bet taol nit an Eil Emsav

politikel, anezhañ un dae ouzh prezeg emvozek enkrerierion ar savadurioù koun a 'r re varv a save neuze e pep kumun, bonvezus d'an hini a gasas Roparz HEMON da benn e 1925 pa embannas *Manifesto Gwalarn*.

War bajennoù 35-36 *Un ene Tan*¹⁴ e ra an aozerez anv eus anengouestl Roparz HEMON en ober politikel, anengouestl hemañ na voe ket disoc'h d'ar c'houzañvadegezh met d'un dibab a-youl. Evel ma skriv, eo bet kaset Roparz HEMON, dre berzh hevelep pellder kemeret gantañ e-keñver ar politikerezh, da vezañ dezvarnus e-keñver ar gelaouenn *Breiz Atao* hag al luskadourion bodet en dro dezhi.

Met daoust ha ne oa ket dleour Roparz HEMON e unan d'an Eil Emsav politikel ? Ent saviadel da gentañ, pa oa bet *Gwalarn* stagadenn lennegel da *Breiz Atao* e-pad ouzhpenn bloaz. Ur munud avat e oa kement-se : kalz donoc'h ez ae an dle. Adalek dibenn ar Brezel bed kentañ o doa MORDREL hag an Eilemsaviz all staget da zispakañ ur preder politikel nevez gwriziennet en hil istor brezhon, hep an disterañ damant da Vro-C'hall, ar pezh na oa ket bet gwelet abaoe grez Alan BARVEK. E goueled an troc'h sevenet gant krouer *Gwalarn* e par al lennegezh hag ar yezh emañ an hini bet graet gant an Eilemsaviz un nebeut bloazioù a-raok war an dachenn bolitikel. Roparz HEMON n'en deus ket diwelet al liamm istorel-se : e lakaat a ra war ziskouez en un doare empleg war an oberenn *Ar Vugale Fall*. Met ha pleustriñ a ra war an divoud en un doare ezhleg tu bennak war unan eus e skridoù ?

Mar gran ar goulen-se ez eo peogwir e kav din e van an istorourion a bled gant istor Breizh hanter hent pa studiont ar c'hraf. Meneg a reont eus ar c'hemperzh nevez devoudet e Breizh gant brezel 1914-1918, o lakaat dispredet kealiad rannvroelour an Emsav kentañ, un tammig evel pa vije bet heulret neuze erlec'hiadur ar vroadelouriezh ouzh ar rannvroelouriezh. Ned a ket an istorourion don a-walc'h : hevelep erlec'hiadur ne oa ket tonket, disoc'h d'un devezout rez eo bet.

Kompren a ran ervat raktres Roparz HEMON. Evitañ enta ne c'halle ar Stadvroad vrezhon da zont bezañ nemet un ec'hanadenn, eilrenk goude holl, d'an ober krouiñ renet e par ar yezh hag al lennegezh. GE a gomz eus ur geodedourez nevez eskoret e ser *Gwalarn*, daoust da belladur al luskad

¹⁴ Pierrette KERMOAL, *Un Ene Tan*, Preder, 2002

diouzh ar politikerezh. Kantreizh eo an termen da 'm meno : etre traoù all e tleomp menel doujus da ster istorel ar yezh, n'hon eus ket da zrevezañ ur bern tud eus ar Mouvement breton a ra forzh petra pa gomzont ha pa skrivont brezhoneg, koulz ha ma n'hon eus ket da ober forzh petra kennebeut pa gomzomp ha pa skrivomp galleg (met tud ar Mouvement a zeu ganto ur galleg reizh tre peuliesañ, evel dre zegouezh).

Adalek dibenn ar Brezel bed kentañ o deus tud an eil Emsav politikel paouezet a brederiañ evel proviñsidi c'hall evit dezevout evel denion savlec'hiet penn da benn en hil istor brezhon, dezho talvoudoù ha finvezioù ar sevenadurezh kornogat hep debarzhañ avat pouez brientek ebet da Vro-C'hall ha d'he sevenadur. Met n'eo ket c'hoarvezet kement-se en un doare treloc'hek dre berzh delanvad an amveziadoù diavaez : ur gwir daol nit zo bet aze, hag a zo bet, a soñjan, ar c'hammed kentañ war-du ar geodedourezh nevez diwanet e ser *Gwalarn*. Marteze eo kouezhet an eil Emsav politikel a-c'houdevezh er c'halficherezh kaderezhel, met un afer all eo. En tremen eus ar goubarzhel d'an hollveziadel ez eo bet MORDREL hag an Eilemsaviz all diaraogerion da *Gwalarn*. Er c'heñver-se eo dleour Roparz HEMON, a gav din, d'an eil Emsav politikel. Ne oa ket dic'houzvez eus se moarvat, met marteze ne gomz ket eus an divoud neblec'h en e oberennoù.

(GE da RLN – 08 01 03)

Da evezhiadenn war *Breiz Atao* a ra azgwelout argraf staelad ar skrivagner en istor. Merket eo bet c'hoazh an treuzfurmadur a c'hoarvezas gant kenderc'h Jakez RIOU a-raok ha goude ma tizoloas *Gwalarn*¹⁵. A-raok : lizheradur savet evit an *Union Agricole* ma oa kazetenner, barzhonegoù hag istorioù fentus (evel *An Ti Satanazet*), anat warno donezonoù an aozer, dezho avat un dremmwel kanton. Goude : savet dreist ar mogerioù, ez emgavas a live speredel gant pep den en e rezid, aozer ha lenner, hep dave ken d'al lec'h na d'an amzer ; e varzhonegoù war *Gwalarn* a dizho e-pad pell amzer endon nep den gouest d'o degemer. Hag un hevelep dibradadur a vije c'hoarvezet hep *Gwalarn* ?

¹⁵ Treuzfurmadur notet, etre re all, gant ABEOZEN : “Hogen, gant amzer *WALARN* eo e teu Jakez RIOU da dizhout e ampartiz wirion, ken er varzhoniezh ken e komz-plaen : c'hoariva ha kontadennoù” (*Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ*, p. 127).

Jakez RIOU n'eo ket un nemedenn. Kantrat eo imbourc'hiñ ar gejadenn a drelusk ur skrivagner, a ro dezhañ an dro da zistremen e vogerioù. Evit ar vugale skoliet er yezhoù a sevenadur bras, ez eo uhel tebegezh ar gejadenn : o raklun studi a zegas dirazo oberoù ur vostad aozerion a bep amzer hag a bep lec'h. Padal e chom da zisplegañ perak e c'hoarvez da grennarded derenet gant o mistri e-kreiz un engroez a skrivagnerion vras tapout stroñsadenn o buhez ouzh ur vouezh a-vaez stern, arlezat, dianav pe disprizet gant an holl tro dro dezho. Daou dra zo da zispartiañ, a gav din. A-raok kejañ gant *Gwalarn* en doa Jakez RIOU staget da skrivañ e brezhoneg ; kement-mañ a c'haller ober meiz warnañ dre ar gevredadouriezh, dre an tennder etre ar stuzegezh vreizhat hag an destuziadur, tennder a gaver c'hoazh hiziv dindan an arc'hadurioù hevelebour. Roparz HEMON ivez, a lavarar, a zeuas d'ar brezhoneg en e grennardiezh. Ar parennoù amveziat ne spiront ket avat da reiñ alc'houez al lamm doareadel a stader e kenderc'h Jakez RIOU nag e hini Roparz HEMON. Komzomp eus taol nit, ya, ha barzhonegoù Jakez RIOU zo taolioù nit a dra sur met, hep avel *Gwalarn*, hag enaouet e vije bet ar glaouennoù ? An nit ned eo ket ken hiniennel ha ma lavarar. An hevelep aters a c'haller ober a-zivout Roparz HEMON ; ar respont a roez a hañval bezañ ar gwirheñvelañ. Gant avel *Breiz Atao* e voe kevaraezet ar gejadenn a roas tro da Roparz HEMON da sevel ar brezhoneg dreist ar mogerioù, d'e zigeriñ war ar bed holl. An nit ne berc'henn ket an den ha ne vez morse perc'hennet. Tud *Breiz Atao* o deus graet o remzad, merk an taol nit orin o vont war zistresañ, sell hollveziadel an derou o kurzhañ en un ideologiezh vroadel. Roparz HEMON diouzh e du a reas e remzad a skrivagner hag ul levr evel *Un Ene Tan* a aesa e briziañ. Hogen e unan penn e vez ar skrivagner en e remzad hag emañ e vent istorel a-geñver gant ar barr a zo gantañ da reiñ tro da gejadennoù dibradus. Er-maez eus ar Roparz HEMON skrivagner avat e voe ur Roparz HEMON politiker (derc'hel a ran da lavarout *politiker* na pa voe kantet e ober politikel, lavaret gantañ kevredigezhel, en amkanioù brezhonekaat) a zo da anaout en un diarsell politikel diforc'h krenn diouzh an diarsell lennegel — amañ e ranker derc'hel kont rik eus an esaou a annevid.